

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

TÉZISEK

KOZSÍK DIANA

A SZENCI Ö-ZŐ NYELVJÁRÁS

Egy felvidéki magyar nyelvjárásziget többszemponú vizsgálata

Budapest
2006

Téma

Dolgozatom egy a szenci magyar lakosság körében végzett szinkrón vizsgálat eredményeit mutatja be. A vizsgálatot a klasszikus dialektológiai hagyományokból kiindulva, azokat szociolingvisztikai szempontokkal kiegészítve végeztem el, azaz a nyelvjárási nyelvhasználatot szociológiai változók tükrében vizsgáltam.

Dolgozatom tárgya a Szenc környéki nyelvjárás legjellemzőbb sajátosságának, a független labiális *ö*-zésnek a vizsgálata. Az *ö*-zés jelenségéhez kapcsolódóan vizsgáltam a nyelvjárási attitűdöket, valamint végeztem valóságosidő-vizsgálatot, mely során eredményeimet a korábban ezen a területen végzett kutatásokkal vettem össze.

Módszer

A szenci *ö*-zés jelenségének vizsgálatához az aktív kérdező vizsgálati módszert választottam, amely annyiban jelentett nehézséget, hogy az interjúhelyzet formálisabb, köznyelviessé irányba terel(het)te a nyelvhasználatot. Ezt kivédendő, a korábbi kutatásoknál alkalmazott kérdőmondatokon kívül, úgy igyekeztem megfogalmazni a kérdéseket, hogy azok a lehetőleg legjobban tükrözzék a mindennapi beszédhelyzeteket. A korábbi kutatások kérdései a Magyar Nyelvjárások Atlaszából és Lanstyák István Szencen és környékén végzett kutatásaiból származnak, az általam megfogalmazott kérdéseknél pedig figyelembe vettem korábbi saját élőnyelvi kutatásaimat, valamint Nyirkos István az abaúji Pusztafalun gyűjtött anyagát.

A vizsgálandó morféma besorolását az Értelmező Szótárban (ÉrtSz.) megadott ejtészváltozatok alapján határoztam meg. *Ö*-zőnek tekintetem azokat a morfémaakat, melyeket *ë*-zőnek tüntet föl az ÉrtSz., beleértve a vagylagos, azaz *ë*-vel és *e*-vel is ejthető alakokat. Az ÉrtSz.-ban nem található címszók besorolásának alapjául a rábaközi Mihályi zárt *ë*-ző nyelvjárásának anyaga szolgált, és ezzel a gyakorlatban követtem azt az elvet, mely szerint az *ö*-zés vizsgálatok egyrészt a köznyelvi *e* fonéma zárt *ë*-ző ejtészváltozataira, másrészt a nem *ö*-ző nyelvjárások zárt *ë* fonémáira támaszkodunk.

A nyelvi attitűdök vizsgálatánál a legelterjedtebb módszernek számító nyílt kérdéscsoportot választottam, mivel ennek a módszernek a segítségével földeríthetők a nyelvi értékítéletek és a beszélők egyes nyelvváltozatokkal kapcsolatos érzései, föltárhatók ezen változatok előnyben részesítésének okai, valamint megismerhető a beszélők véleménye saját nyelvhasználatukról.

A nyelvjárás *ö*-zésének értékelésekor szociológiai szempontokat érvényesítettem, és bizonyos társadalmi tényezők mentén vizsgáltam a jelenséget. Elsősorban az életkor, a nem, a végzettség és a foglalkozás függvényében vizsgáltam a helyi nyelvjárási nyelvhasználatot, ugyanakkor olyan kategóriákat is bevontam a vizsgálatba, mint az egyes beszédhelyzetekben használt nyelv, ill. nyelvváltozat, ezek használatának a megítélése és az attitűdök.

A korábban a környéken végzett kutatásoknak köszönhetően a nyelvjárás változását a valós időben is nyomon követtem, mégpedig a Magyar Nyelvjárások Atlaszában és a '80-as évekből származó részben feldolgozott Szenc vidéki táji nyelvátlasznak a segítségével.

Hipotézisek

A nyelvjárások általánosan tapasztalható köznyelviesülése, ehhez kapcsolódóan a beszélők által nyelvjárásnak érzett jelenségek megkopása föltételezhetően a szenci nyelvjárást sem hagyja érintetlenül. A nyelvhasználat beszédhelyzet-függőségére utalva föltételezhető, hogy a formálisabb helyzeteket sugalló témaköröknél a válaszok is formálisabb, a köznyelvi *e*-hez közelítő alakban hangzanak majd.

A társadalmi életkorhoz igazodó nyelvi-nyelvhasználati sajátosság függvényében a felnőttek nyelvhasználata lesz legkevésbé nyelvjárásias, a nemek társadalmi szerepkülönbségeiből adódóan, pedig a nőknél fordulnak majd elő nagyobb gyakorisággal a köznyelvies alakok.

A magasabb iskolai végzettség, esetünkben a magyar nyelvű végzettség, az erőteljesebb köznyelvi hatás következtében a nyelvjárásias alakok csökkenéséhez vezethet. A szlovák végzettség a magyar köznyelvi hatás hiánya miatt föltételezhetően nyelvjárásiasabb nyelvhasználatot eredményez. A társadalmilag elismertebb foglalkozás a köznyelviesebb alakok használatának kedvez majd, és különbség mutatkozhat a gazdasági aktivitás szempontjából is, mi szerint az aktív dolgozók a nem nyelvjárásias alakokat gyakrabban használhatják.

Felekezeti szempontból gyakorló katolikusokra és felekezeten kívüliekre tagolódó közösségben a hitéletben résztvevőkre az erőteljesebb köznyelvi hatás miatt visszaszorulhat a nyelvjárásias elemek aránya.

Helyi nyelvjárás vizsgálatról lévén szó, a lakóhelyhez, Szenchez való kötődés intenzitása föltételezhetően a nyelvjárásias alakok gyakoribb használatával jár együtt. A nyelvjárás emelkedettebb szerepkörrel való fölruházása ugyancsak a nyelvjárásias alakok arányát növeli.

Kisebbségi helyzetéből adódóan a szlovák nyelv hatása abban nyilvánulhat meg, hogy akik jobban beszélnek magyarul, és gyakrabban használják a magyar nyelvet az egyes beszédhelyzetekben, azoknál megvan az elvi és gyakorlati lehetősége a magyar köznyelv használatának, és ezzel a köznyelvies alakok gyakoribb előfordulásának.

A nyelvjárás gyakori vagy kizárólagos használata, valamint a nyelvhasználati szintér familiaritása a nyelvjárásias *ö-ző* alakok növekvő arányában mutatkozhat meg. A nyelvjárás nyelvhasználattal kapcsolatos nehézségek hatására csökkenhet az *ö-ző* alakok aránya, a dicséret ezzel ellentétben lassíthatja az *ö-zés* visszaszorulását. A nyelvjárás használatát a társadalmi érvényesülésben nehézségnek tekintők kevésbé használják majd a nyelvjárásias alakokat, mint azok, akik semmiféle akadályt nem látnak benne.

A formálisabb színtereken előforduló nyelvjárásias nyelvhasználat kedvezőbb megítélése föltételezhetően a nyelvjárásiasabb *ö-ző* alakok gyakoriságával párosul.

A pozitív nyelvi attitűdök is föltehetően az *ö-ző* alakok gyakoribb előfordulásával függnek össze. Az attitűdökhöz kapcsolódóan a nyelvjárás szépen tartása és a jövőjével kapcsolatos bizakodás is a nyelvjárásias alakok gyakoriságában mutatkozhat meg.

A nyelvváltozatok kedveltségének kérdésében a nyelvjárást legkedveltebbként megjelölőknél föltételezhetően magasabb lesz az *ö-ző* alakok aránya, mint azoknál, akik kevésbé kedvelték jelölik meg. A köznyelvvvel kapcsolatban, annak nagyobb kedveltsége a köznyelvies *e-ző* alakok gyakoriságával járhat együtt.

A köznyelvi hatást vizsgáló szempontok szerint a gyakori magyar nyelvű olvasás, a magyar nyelvű televízió- és rádióadás nézése, hallgatása, a gyakori magyarországi látogatások, egyszóval az erőteljesebb köznyelvi hatás negatívan befolyásolhatja a nyelvjárási nyelvhasználaton belül az *ö-ző* alakok arányát.

A nyelvi attitűdök között különbséget föltételezhetünk a saját és más nyelvjárásokhoz fűződő viszonyban, ami az utóbbiban az érzelmileg telítettebb attitűdök hiányában mutatkozhat meg. Az életkor, mint vizsgálati szempont szerint a felnőttek attitűdjeire nagyobb mértékben lehet jellemző a racionalitás, a nemek tekintetében a nőknél várható nagyobb fokú racionalitás. A magyar végzettséget véve alapul, föltehető, hogy a magasabb végzettség a racionális attitűdök gyakoriságában nyilvánul meg. A szülők végzettségével, ezzel a gyermekkori környezetet meghatározó tényezővel kapcsolatban a magasabb végzettséggel ugyancsak a racionális attitűdök nagyobb gyakorisága hozható kapcsolatba. A nyelvjárási nyelvhasználattal kapcsolatos kudarcélmények föltehetően a negatív attitűdöknek, a sikerélmények pedig a pozitív attitűdöknek kedvezhetnek. Az attitűdök kérdését kiegészítve, a pozitív attitűdökhöz, mint az érzelmesség és racionalitás, várhatóan a nyelvjárást szépnek és jövőbeli használatra érdemesnek tartása lesz jellemző. A negatív attitűdöknél értelemszerűen a nyelvjárás csúnya volta és elavultsága lesz meghatározó.

Eredmények

A szenci *ö-ző* nyelvjárásról általánosságban elmondható, hogy a köznyelvvvel szembeni kiegyenlítődés folyamatban van, és a beszélők mindennapi kommunikációját egyre inkább a kirívó nyelvjárásiasságoktól mentes, a köznyelv választékosságát el nem érő regionális köznyelviség használata határozza meg. A vizsgálat eredményei ezen belül mutatják, hogy egyfajta egyensúlyi helyzet állt be vizsgált morfémákban az *ö-ző* és *e-ző*, azaz a nyelvjárásias és köznyelvies alakok között – a morfémák megvalósulásának átlagértéke az *ö – e* közötti átmeneti sáv közepén helyezkedik el. Más nyelvjárásokhoz hasonlóan a szenci nyelvjárásban is a beszélők számára nyilvánvalóan nyelvjárási jellegzetességek, a hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetű *ö-zés* kopott meg leginkább, ami ugyancsak a regionális köznyelviségre jellemző folyamat.

A kérdőíves vizsgálat jellegéből adódóan, a mindennapi nyelvhasználatnál valamivel formálisabb nyelvhasználatot rögzít. Jelen vizsgálatban sikerült egy a mindennapi nyelvhasználatához közelítő változatot rögzíteni, hiszen a kérdőív témaköreihez kötődő informalitás, illetőleg formalitás a vizsgált morfémák megvalósulásában is kimutatható, azaz az informálisabb témakörök esetében magasabb a nyelvjárásias *ö-ző* alakok aránya, mint a formálisabb beszédhelyzetekhez köthető

témaköröknél. A rögzített nyelvhasználat reprezentativitását az is mutatja, hogy az *ő*-zés és adatközlőimnek saját nyelvhasználatukról alkotott képe közötti összefüggés erősen szignifikáns.

A szenci *ő*-ző nyelvjárás különféle szempontú vizsgálata kissé meglepő eredményeket hozott. A vizsgált társadalmi kategóriák – életkor, nem, végzettség, foglalkozás, felekezet, helyi kötődés, szerepkör – alapján kimutathatók ugyan valamiféle összefüggések, azonban egyik szempont sem bizonyul meghatározónak a nyelvjárási jelenségek, elsősorban az *ő*-zés szempontjából.

A vizsgálat részét képező nyelvhasználati szempontok között találunk olyanokat, melyek az *ő*-zéssel szignifikáns összefüggést mutatnak. A nyelvjárási nyelvhasználat formálisabb beszédhelyzetekben való megítélése az egyik ilyen szempont. A formálisabb beszédhelyzetekben jelentkező nyelvjárási nyelvhasználat elfogadásával, pozitív megítélésével párosul a nyelvhasználat nyelvjárásias, *ő*-ző jellege. A pozitív jövőkép, a nyelvjárás esetleges kiveszése fölötti sajnálkozás is szignifikáns összefüggést mutat az *ő*-zés használatával. A helyi nyelvjárás kedveltsége is pozitívan befolyásolja a nyelvjárásias alakok előfordulását. A magyar köznyelv kedveltsége ezzel ellentétben a köznyelvies alakok arányát növeli, és ugyanez mondható el az adatközlőket érő köznyelvi hatással kapcsolatban is. A szenci nyelvjárásra jellemző *ő*-ző alakok továbbélését olyan szubjektív kategóriák határozzák meg, amelyek elsősorban a nyelvjárás megítélésével függnek össze.

A nyelvi attitűdök és a nyelvhasználat kérdőívés vizsgálatának eredményei nem mutatnak szignifikáns összefüggést. Ennek ellenére az attitűdök vizsgálata a dolgozat szerves részét képezi. A szenci nyelvjáráshoz kapcsolódó attitűdök jól elkülönülnek a más nyelvjárásokhoz kapcsolódóktól. A saját nyelvjárással kapcsolatos attitűdöket a beszélőhöz fűződő szorosabb viszony és az érzelmi szálak megléte határozza meg. Ezt a megállapítást a vizsgálat során is bizonyítást nyert, hiszen az érzelmileg telítettebb érzelmesség és negatív attitűdök kategóriái csak a saját nyelvjárással kapcsolatban jelentkeztek. Az attitűdöket a vizsgálat tükrében a nemek, a végzettség, a szülők végzettségétől függő gyermekkori környezet határozza meg. Nemek tekintetében a nők, végzettség szerint a magasabb végzettségűek, és a magasabb végzettséggel rendelkező szülők gyermekei racionálisabban viszonyulnak nyelvjárásukhoz. Ezekben az objektív társadalmi tényezőknél kívül a nyelvjárás jellemzése és jövőbeli létéről való vélekedés jellemzi leginkább a saját nyelvjáráshoz kapcsolódó attitűdöket. A pozitív attitűdöknél, ami az érzelmesség és a racionalitás összessége, akik csúnyának érzik nyelvjárásukat még azok is sajnálnák, ha a jövőben kikopna a használatból, a semleges attitűdöknél már nem sajnálnák, ha eltűnne a szenci nyelvjárás, a negatív attitűdöknél pedig az egyetlen vélekedés szerint a szenci nyelvjárás csúnya, és jövőbeli megléte sem kívánatos.

A szenci nyelvjárásról kirajzolódó képet néhány előítéleten alapuló meghatározás értékelésével egészítettem ki. Ennek a részösszefoglalónak tekinthető kérdés alapján a nyelvjárás megőrzése és a köznyelv ismerete csaknem azonos mértékben fontos adatközlőim számára, ami az attitűdöknél tárgyalt racionalitással kapcsolható össze. Ugyancsak ezzel a racionális nyelvszemlélettel függ össze az, hogy a nyelvjárást nem tekintik sem romlott, sem pedig eszményített változatnak.

A kérdőíves vizsgálat anyagának élőnyelvi anyaggal való összevetésekor a teszhelyzet és a kötetlen beszélgetés közötti különbségeket tapasztaljuk, mely szerint az előbbi kevésbé *ö-ző*, mint az utóbbi. A kivételekre a nyelvjáráshoz való pozitív viszonyulásnak a kifejezésre juttatása jellemző.

A nyelvjárásban az eltelt közel 40, illetőleg 20 év alatt végbementek bizonyos változások. Az akkori és a mai állapot közötti eltérések egy kivételével a több alkalommal említett köznyelviesülés felé mutatnak.

SUMMARY

Subject

The thesis present findings of a current language research carried out in the community of the Hungarian minority living in Szenc (Senec), Slovakia. The research is based on the traditional Hungarian dialectology, complemented by some sociolinguistic aspects.

The subject of the thesis is the most characteristic feature of the local Hungarian dialect spoken in Szenc and its surrounding, the use of the independent rounded central close mid *ö* sound. Beside the researching the characteristics of the use of *ö*, a research of language attitudes was carried out. Present findings are compared to findings of previous language researches carried out in the locality of Szenc.

Method

The method chosen for the research was an active asking method. The used language questionnaire is partially based on The Atlas of Hungarian Dialects and a questionnaire used by István Lanstyák, and findings of my previous research and the research done by István Nyirkos in Pusztafalu, in Abaúj region were also taken into account. The examined morphemes included in the questionnaire were categorized according to the pronunciation marked in the Explanatory Dictionary of the Hungarian language and study of the dialect spoken in Mihályi, in Rábaköz. The language attitudes were studied by a widely used technique of open questions.

To study the characteristics of the use of the *ö* sound some social factors such as age, sex, qualification, profession, religion, were used, together with factors such as the Hungarian and Slovak language knowledge, the frequency of the use of these languages in various situations, judgement of use of the local dialect in more formal situations, the appreciation of the local dialect and the standard Hungarian, and language attitudes.

Language attitudes were searched along factors as sex, qualification, also the qualification of parents, which influenced the childhood of the informants, positive and negative experiences in connection to the use of the local dialect, and opinions about the niceness and ugliness of the local dialect, and its future use.

Findings

The Hungarian dialect spoken in Szenc in general, in concordance to general trends, is getting closer to the Hungarian standard meaning that the examined morphemes are not realized as an *ö*, but rather as an *e* sound, which is typical of the Hungarian standard. In the everyday communication the speakers of the local dialect use a language variation that is free of obviously dialectal phenomena, which are morphemes pronounced with *ö*, but does not reach the level of the Hungarian standard. However, the findings reveal that number of morphemes sounding with *ö* and morphemes sounding with *e* is rather equal. Similarly to other dialects, the characteristics which by the speaker of the dialect are thought of as the most typical ones are the first “victims” of getting closer to the Hungarian standard. In the dialect spoken in Szenc the features thought of as most typical are the accentuated and unaccented syllables sounding with *ö*. Depending on the chosen method (questionnaire) the revealed language variants could be more formal. In the present research the studied variant followed the formality and informality connected to the themes of the questionnaire, and such revealed the real language use, which is also proved by significant correlation between the real language use and informants opinions about their language use.

The analysis of the realization of the *ö* sound produced interesting findings. There are some relations between the use of *ö* and the above listed social factors, but none of them seems to influence the use of *ö* significantly.

Among the factors mapping the language use there are some factors, which strongly correlate with the use of *ö*. One of them is the judgement of the use of the local dialect in more formal situations. Those whose are more tolerant toward the use of the dialect in such situations use the *ö* sound more frequently and vice versa. The positive approach toward the future use of the local dialect significantly correlates with the more frequent use of *ö*. The popularity of the dialect again positively influences the use of it. The popularity of the Hungarian standard, negatively affects the use of the *ö* sound. On the whole the use of *ö* is more influenced by the subjective factors.

The language attitudes according to the findings are different when they concern the own local dialect or other dialects. The former one is characterized by higher emotionality, because sentimental and negative attitudes are not present in connection to other dialects. From sexes point of view women are more rational in case of language attitudes meaning that beside appreciating the local dialect value the knowledge of the Hungarian standard. The more educated people have again more rational attitudes, what is typical of the informants and their parents as well. The rationality of language attitudes is closely connected to what informants think of their local dialect (nice – ugly) and how they feel about its future disappearance. Informants with negative attitudes think that their dialect is ugly and will not be a shame it disappears.

The informants had to evaluate some statements based on linguistic prejudice. According the answer the informants think that to keep the local dialect alive is as important as the knowledge of the

Hungarian standard. In accordance to the above mentioned rationality the informants do not think that dialects are decayed variants, neither they are the ideal ones.

Comparing the use of *ö* in the questionnaire and in recordings of language interviews, the realizations of the *ö* in case of the latter one was understandably more familiar. There were some exceptions, and in those cases informants wanted to express their strong affection for the local community they live in.

The above mentioned changes ongoing in the Hungarian dialect spoken in Szenc can be traced throughout the time. Present findings compared to those from 40 and those from 20 years ago show that the changes head toward the Hungarian standard.